

AVTORJEVA PISMA KOT PRIPOMOČEK PRI INTERPRETACIJI PESMI — NEKA J PRIMEROV OB ŽUPANČIČU

Župančičeva pisma Vajdičevi, ki so šele sedaj postala dostopna javnosti in znanosti, govore o ljubezenskem razmerju pesnika do dekleta, o njegovem dolgoletnem bivanju v tujini, o njegovem duhovnem zorenju in zanimanju za vsakršno umetnost. Prenekatera pisma nam tudi pomagajo osvetliti njegovo ustvarjanje; to skušamo pokazati ob pesmih *Velikonočni soneti*, *Orientaliski sonet* in *Pojdem na prejo*.

Oton Župančič's letters to Miss Berta Vajdič have only recently become accessible to the public and literary historians. The letters are about the poet's love for the young lady, about his several years abroad, about his spiritual maturing and his interest in all kinds of art. Many of these letters also help us to elucidate Župančič's creative work — as may be exemplified by his compositions *Velikonočni soneti*, *Orientaliski soneti* and *Pojdem na prejo*.

Dne 21. septembra 1897 je pesnik pisal z Dunaja učiteljšnici Berti Vajdičevi v Ljubljani pismo,¹ ki ima spričo intimne vsebine in namena ter prefinjenega sloga in ritma skorajda značaj lirske črtice. V njem se ji izpove, da jo ima rad že pet let, ona pa ga šteje le za enega izmed svojih znancev, obudi ji spomin na dvoje njunih srečanj, prizna ji svoj obup in blodnje zaradi nje, nazadnje izrazi močno hrepenenje in bridko osamljenost ter upanje, da mu bo vsaj odpisala. Izmed nekdanjih srečanj z njo opisuje drugo srečanje takole:

Ali se še spominjate? Bil je véliki teden. Zopet mesečina; a bili smo v cerkvi (pri Srcu Jezusovem) — Vi, gdč. Toni in jaz. Po cerkvi so klečali ljudje s sklenjenimi rokami, s sklonjenimi glavami... Vi ste stali nekoliko pred mano, pred božjim grobom, na božjem grobu je brlelo par bledih lučic; utripale so, tresle so se, kakor duše, pogrezujoče se v obup.

O duša moja, duša moja, ti si obupavala!

Medli žarki so božali Vaše lice — srečni žarki! — sévali skozi lahno spletene lase... Jaz sem koprnel strastne ljubezni, medlel črnega obupa; srce mi je krvavelo: Vi ste ljubili drugega! Iz srca mi ni puhtela ponižna molitev, drzne kletve so se dvigale v razburjenih prsih in hotele izbruhniti...

A tam, sredi temotne cerkve je ležal Kristus, razpet na križ, bled, s trnovim vencem okoli glave; od vsakega trna pa so tekle srage krvi po trpečem, izmučenem obrazu. Ljudje so hodili poljubávat ga. Sliši ste tudi Vi in šel sem jaz, odrinil neko staro terciálko, ki je silila za Vami, ter poljubil Krista neposredno za Vami... Ukral sem mu Vaš poljub... Takrat sem Vas poljubil. Zavidal sem Te Kriste, zavidal sem Te!

Župančič je ta dogodek opisal in z njim povezana občutja izrazil kmalu za tem pismom v ciklu treh pesmi, v eni svojih beležnic² jih je izoblikoval v dneh 29. septembra, 1. in 5. oktobra 1897 ter jim dal skupni naslov *Velikonočni soneti*. V začetku naslednjega leta jih je v pismu z dne 4. in 5. januarja

¹ Glej Zbrano delo X, Ljubljana 1986, str. 7–8. Tudi vsi drugi, krajši navedki Župančičevih pisem Vajdičevi so iz te knjige ZD.

² B I, str. 100 in 101, zapuščina v NUK.

1898³ poslal tudi Cankarju in o njih pripomnil: »Velikonočne sonete smatram za najboljše, kar sem sploh kdaj zložil. Situacija je čisto resnična — vse je bilo ravno tako.«

Sorodnosti med citiranim odlomkom iz pisma Vajdičevi in med pesniškim ciklom so ponekod manjše, drugod pa tolikšne, da moremo odlomek šteti za prozni osnutek cikla ali za njegovo varianto v prozi.

V prvem sonetu pesnik naslika polmrak z lučkami v cerkvi na veliki teden ter prikaže svoj notranji nemir in obup ter kot njegovo nasprotje Bertino zaupljivo vernost. Snovne in slogovne prvine tega soneta smo v veliki meri, mestoma dobesedno srečali v odstavkih 1—3 navedenega odlomka iz pisma: impresijo mraku v cerkvi in trepetajočih lučk, ki so pesniku tudi komparacija za obupane duše, vznemirjeno apostrofo na lastno obupano dušo, toplo impresijo njenih spletenih las in obraza, ožarjenih s svetlobo.

I.

Pred božji grob pokleknil sem kristjan.
Medló, glej, lučke se leskečejo ...
Uboge duše tak trepečejo,
pogrezujoče se v obup temán.

O duša moja — vgasnil tvoj je dan!
Tvoj zadnji svit valovi mečejo
po burnem morju ... In rjoveče jo
pogoltne kmalu hladni ocean ...

Pred mano Berta: Njeno glavo mirno
kostanjevi lasje obkrožajo
lahnó spleteni. Žarki božajo

v razkošju tihem žametni obraz.
A njeno srce, njeno srce verno
se pogovarja z Bogom isti čas.

Začetek 4. odstavka v citiranem odlomku iz pisma samo nakazuje drugi sonet, ki ga je avtor sicer zasnoval in izoblikoval skoraj na novo: v njem prikaže predvsem lik krvavečega in trpečega, a tudi ljubečega in odpuščajočega Kristusa, množico, ki k njemu moli, ter sebe obupanca in grešnika; medtem ko se množica in Kristus izmenoma oglašata v premem govoru, pesnik razmišlja molče.

II.

Prižgal si plamen mu resnice čiste,
a narod te je sramotil in smešil.
»Častimo te, hvalimo te, o Kriste,
ki si s trpljenjem svojim svet odrešil!«

— Odpuščam vam, ki mi prelili kri ste! —
Kedó je tebe v uri težki tešil?
.Hvalimo te, častimo te, o Kriste,
ki si z ljubavjo svojo svet odrešil!«

³ Župančičeva zapuščina, mapa XIV; faksimile v Pismih slovenske moderne, Ljubljana 1971.

— Kaj nad dobroto néba obupavaš?
Kaj po temini in po blatu tavaš?
Glej — tudi zate kri od tod je tekla! —

Ves okrvavljen, bled je stal pred mano
in kazal je na prsih črno rano...
O srce grešno — trje si od jekla...

Za tretji sonet imamo spet že določno zasnovan zarodek z mestoma istim izražanjem v 4. odstavku navedenega odlomka iz pisma: v temačni cerkvi hodi množica častit Kristusa na razpelu; poljubit ga gre tudi Berta, njen poljub pa mu ukrade pesnik. V ciklu se simfonično prepletata dve melodiji: množična religiozna in pesnikova erotična; le-ta se diskretno pojavi v prvem sonetu, v sredini cikla vodi melodija množice, v zadnjem sonetu jo preglasi pesnikova.

III.

Kako je poln kristjanov temni hram!
A on leži razpet na križu tam
in množice se tja pomikajo,
z molitvami se mu dobrikajo.

»Odrešenik svetá, pomagaj nam!
Brez tebe ne vemó ne kod ne kam...
Češčena si...« pobožno sikajo
in svetih ran se mu dotikajo.

In vstala je in šla. In jaz sem vstal.
Nad križanega se sklonila je,
poljub na ustna mu dahnila je.

Gorák je še igral na njih, sladák,
a jaz sem šel in sem mu ga ukral
in odhitel sem — Juda II. — v mrak.

Župančičev sonet je kakor Kettejev oblikovno moderniziran. Samo v drugem sonetu cikla imamo enajsterec, v ostalih dveh deseterec, pri čemer sproščeni ritem pogosto zamenja strogi metrum. Kar zadeva rime, ima pol kvarčin klasično oklepajočo, pol pa svobodno zaporedno rimo, medtem ko v tercinalah zaporedna prevladuje. V prvem sonetu se srečujemo s številnimi vsebinskimi prestopi iz verza v verz, z enjambementi.

Ker je Župančič domneval, da se »Velikonočnih sonetov Zvon najbrž ne bi upal priobčiti«,⁴ jih je objavil v 2. zvezku edinega letnika modernistične »Mladosti«,⁵ in še tu pod psevdonimom Aleksij Nikolajev. Leto zatem pa jih je brez dotedanjšega skupnega naslova vključil v zbirko Čaša opojnosti, in sicer v prvi razdelek *Albertina*.

Kakor je razvidno iz navedene pesnikove izjave Cankarju, zlasti pa iz pisma Vajdičevi, *Velikonočni soneti* s svojim finalom niso nikakršna pesniška fikcija, temveč v cerkvi na Taboru doživeta resničnost. Župančičevo ljubezensko čustvovanje v tem ciklu je resda drugačno, kot je bilo Prešernovo

⁴ V poznejšem pismu Murnu 8. marca 1898; Župančičeva zapuščina, mapa XIV in v Pismih slovenske moderne.

⁵ Izid zvezka je datiran s 15. januarjem 1898.

v »velikonočnem sonetu« *Je od vesel'ga časa teklo leto*, kjer je šlo za izrazito platonično in usodnostno srečanje z izvoljenko v trnovski cerkvi. Župančičevi soneti razodevajo strast in obup neuslišanega ljubimca, ki hoče priti do dekletovega poljuba, čeprav na manj primeren način in v manj primernem okolju. Kljub temu pa pesnik, podobno kakor kasneje v *Večerni viziji* v Samogovorih, vseskozi spoštljivo rezonira o trpečem Kristusu in samega sebe celo primerja z njegovim izdajalcem. Zato je bila oznaka takratne katoliške kritike, češ da vsebuje ta Župančičev ciklus idejne prvine frivolnega cinizma, blasfemije in dekadence,⁶ pretirana in krivična.

*

V »Ljubljanskem zvonu« 1907 je Župančič s polnim imenom priobčil, zatem pa vključil v prvi, ljubezensko razpoloženjski razdelek Samogovorov svoj *Orientalški sonet*. Pesnik hoče tudi drugim pokazati lepoto svoje izvoljenke, njeno golo telo, okrašeno z nakitom in dragulji, umetnimi in naravnimi, a zadržano s tančicami in samo do neke meje, da bodo zaslutili, ne pa do kraja občutili opojnost njegove ljubezni, kajti na dekleta ni le poposen, temveč tudi ljubosumen. Oblikovno sodi tudi ta pesem med sicer redke Župančičeve sonete, v njem poleg enajstercev srečujemo deseterce, rime so pa dosledno zaporedne, imamo torej spet krepak odmik od klasičnega soneta. Pesem razodeva razne zunanje pobude: od hebrejske biblijske *Visoke pesmi* ima zlasti izvoljenkino ime Sulamit, od parnasovcev in Baudelaira (pesmi *Les bijoux* in *Le cadre*) pa vizualno koloristično doživljanje ženskega telesa, umetno okrašenega z dragimi kamni, in tudi sonetno formo. Zato po eni strani sicer ne more utajiti osebnoizpovednega značaja, po drugi pa učinkuje, dokler poznamo samo njeno besedilo, predvsem kot zapoznel odmev tujih literarnih pobud, kakršne je Župančič tedaj že davno presegel.

Orientalški sonet

Ne bom te skrival tujim več očem,
o Sulamit, pokažem te ljudem,
korald ovijem zanje ti krog vrata,
krog pasa démantov v objemu zláta.

Obsega naj ti čelo diadem,
z dveh mest, ki jaz do nju edini smem,
rubina krvavita iz škrlata,
krvnika dva, stražeča tajna vrata.

O Sulamit, v tančicah ves odkrit
ljudem bo tvojega telesa svit
in vse naj sluti polizdane slásti.

Le kamor sem te vgriznil v prvi strasti,
od tiste rane, viden samo meni,
blesk bisera naj sije pritajeni...

⁶ Aleš Ušeničnik: »Ves odgovor« — novostrujnikov. Katoliški obzornik 1898, 73. — Nepodpisano poročilce o Caši opojnosti pod naslovom Letošnji književni piruhi. Slovenski list, 1. aprila 1899. — A. Ušeničnik: Literarni quodlibet. Katoliški obzornik 1900, 181.

Pesnikove notranje vzgibe za nastanek te pesmi nam razkrijejo njegova pisma Vajdičevi. Le-ta mu je morala v začetku marca 1906 sporočiti, da bodo v ljubljanskem ruskem »kružku«, kamor je že leta zahajala, uprizorili neko igro in da bo imela glavno vlogo. Berta, s katero sta se že dogovarjala za poroko, je bila lepo in družabno dekle; pesnik je bil vanjo strastno zaljubljen, a ob misli, da utegne s svojim odrskim nastopom vse očarati in se od njega odvrniti, tudi močno ljubosumen, o čemer priča zapovrstjo več njegovih pisem.

Dne 17. julija 1906 je »kružók« v Narodnem domu priredil večer v ruščini z deklamacijami, samospevi in dvodejanko, v njej je kot mlada graščakinja vdova uspešno nastopila Vajdičeva. Ob koncu meseca, 31. julija, je Župančič pesem brez kasnejšega naslova že zapisal v eno svojih beležnic;⁷ v tem prvem zapisu je zanimiva varianta z metaforičnim »smaragdom strupenim«, ki še posebej kaže na avtorjevo ljubosumnost.

Ko so izšli Samogovori, je pesnik 25. novembra enega od avtorskih izvodov s posvetilom poklonil Berti. Dne 16. decembra se ji je zahvalil za njeno neohranjeno pismo in zapisal med drugim tole: »In veseli me, da si pesem prav tako razumela, da si pravzaprav Ti Sulamit... Veš, kdaj sem jo naredil? Takrat, ko si igrala v kružku, ko sem bil tako žalosten in zapuščen, ko so te gledali drugi...«

Skoraj deset let pozneje, 20. oktobra 1917, je Župančič razložil pesem Žigonu nekoliko drugače: »Sulamit — nekemu prijatelju, ki se tudi Prijatelj piše! Je prišel k mojemu dekletu jo obiskat prav samo zato, da jo vidi. Pesem je zelo osebna. Prav iz same sramežljivosti je tako izcizelirana.«⁸ Prijatelj je prišel 1906 z Dunaja na obisk v domovino dvakrat, za veliko noč in poleti. Ta druga razlaga prve ne izključuje, jo le dopolnjuje.

*

Ko je Župančič v septembru 1909 obiskal Ljubljano, je iz Bertinega samozavestnega in posmehljivega obnašanja razbral, da se je intimno navezala na drugega. K temu je nehote pripomogel tudi sam, ker je zaradi neurejenih gmotnih razmer in večjega zanimanja za umetnost kot za študij iz leta v leto odlašal z izpiti ter s tem s službo in poroko. Po vrnitvi v Bregenz, kjer je bil tedaj z domačega učitelja nekemu grofiču, ji je sporočil: »Pisal bi Ti še mnogo rad, a sedaj vem, da nima vse skupaj nobenega pomena... Sedaj je med nama prepad in vsaka beseda od moje strani odveč.«

Že od nekdanj ji je pošiljal bodisi pisma, bodisi karte oziroma razglednice; prenekatera pisma so secesijsko okrašena, razglednice ponazarjajo razne kraje, karte so reprodukcije pomembnejših umetnin. Dne 12. oktobra ji je poslal v skupni ovojnici karto in pismo s številnimi pesmimi, omenimo le najbolj znane: *Pojdem na prejo* in ciklus s poznejšim naslovom *Ljubavne pesmi I—III*. Običajnega pisemskega besedila tu skoroda ni, navedimo naslednji izjavi: »Kadar Te bo volja, piši mi, jaz Ti ne morem pisati daljšega pisma... Prehodil sem te dni, kar sem tukaj, vso lestvo duševnega razpoloženja, od boleznega obupa preko obešenjaške dobre volje (Galgenhumor) do mirne re-

⁷ B VII, str. 53, zapuščina v NUK.

⁸ Žigonov zapis pesnikove izjave v Žigonovi zapuščini v knjižnici Narodnega muzeja.

signacije...« Zadnji stavek je hkrati avtentična in zgoščena oznaka v pismu poslanih pesmi.

Nekaj posebnega je tudi podoba na karti, ki je morala biti pesniku všeč in je zato karto verjetno kupil že kdaj prej. Gre za barvno reprodukcijo češkega slikarja Jaroslava Špillarja *Na přástkách (Na preji)*. Prikazuje vesela dekleta in fanta v ljudskih nošah, ko v kmečki »hiši« s pečjo predejo oziroma pri njih vasuje. Poleg prej označenega in citiranega Župančičevega razpoloženja kot primarnega notranjega nagiba je pomenila Špillarjeva folklorna slika neposredno zunanjo pobudo za nastanek pesmi. Tako je Župančič osebno izpoved z navidezno šalo prikrite ljubezenske bolečine postavil v čas in okolje preje in vasovanja na kmetih, seveda ne med Čehe, temveč v Belo krajino. Ta pokrajinski premik je razviden iz epiteta »bela dekleta« v drugi in iz dekliških imen Marica, Barica, Ančica, Stazika v 3. kitici. Na Župančičevi karti⁹ imamo na isti strani poleg češke podobe njegovo pesem, datirano z 29./9. 1909. Pesem je po čustvovanju in izrazu blizu ljudski, v ritmičnem pogledu je daktiloidno razigrana, rime so na splošno prestopne, več je tudi notranjih, 1. in 4. kitica sta si refren in ju je avtor zapisal z umikom v desno, a tudi drugih ponavljalnih figur je precéj. Takšna izrazito 'muzikalna struktura pesmi je seveda privabljala glasbenike, Gerbica, Venturinja, Ščekovo.

Pojdem na prejo, na prejo,
saj me ne mara ljubica več,
pojdem na prejo kot ptiček na vejo —
kar je biló, je za vekomaj preč.

Predejo, predejo bela dekleta
z drobnimi prsti nitke tenké,
nitka od srca do srca se spleta,
v mrežo zaprédeno mi je srcé.

Ali bi Marico, ali bi Barico?
Ančico, Staziko? — Kam iz zadreg?
Ljubica prava, ostani mi zdrava —
zdaj bom jaz deklice ljubil vsevprek.

Pojdem na prejo, na prejo,
saj me ne mara ljubica več,
pojdem na prejo kot ptiček na vejo —
kar je biló, je za vekomaj preč...

V isti ovojnici je Župančič odposlal Vajdičevi, kot rečeno, poleg drugih še pesmi: *Na ortu, na polju, med rožami skrita, Ni te na polju več, ni med gredicami* in *V moji duši je jasna podoba zbledela*, datirane s 1., 3. in 11./10. 1909. Avtor izpoveduje naslednja občutja: Prej je bila Berta navzoča vsepovsod v naravi, ker je je bila polna njegova duša. Zdaj vsa priroda o njej molči, ker je ni več v njegovem srcu. Živela pa bo vedno v njegovi pesmi, dasi ne bosta šla skupaj skozi življenje. V naslednjem pismu z dne 29. oktobra je Župančič zapisal o teh pesmih še tole oznako: »Zvestó sem naslikal duševno stanje, ki sem vanj zaplaval one dni. In to stanje ob kratkem: resignacija na srečo s Teboj.« Trojica pesmi se odlikuje po intimni izpovednosti, prefinje-

⁹ Reprodukcijo oziroma faksimile sem objavil v zbirki *Pesmi za Berto*, Ljubljana 1978. str. 110—111.

nem izrazu in čudoviti melodioznosti ter sestavlja enoten cikel. Izoblikovan je v svobodnem verzu, ritmično se preliva od amfibraha k daktilu in se vrača k amfibrahu, rime so največ zaporedne in prestopne. Avtor ga je prvič objavil v »Ljubljanskem zvonu« 1912 pod skupnim naslovom *Ljubane pesmi I—III* in s psevdonimom iz ljudske pesmi Baroda, ko je že prebolel Berto Vajdičevo in mislil na zakon z Ani Kesslerjevo, po vojni pa jo je vključil v antologijo *Mlada pota*.

*

Če se še enkrat ozremo na obravnavane primere iz Župančiča, lahko povzamemo naslednja spoznanja: Vse tri pesmi, posvečene Berti Vajdičevi, *Velikonočne sonete*, *Orientalški sonet* in *Pojdem na prejo*, nastale v različnih letih in precéj različne po fakturi, moremo bolje razumeti in pravilneje razložiti s pomočjo avtorjevih pisem. Le z njihovo pomočjo smo mogli dognati pesnikovo vsakokratno konkretno občutje in razpoloženje, življenjske okoliščine, čas in kraj nastanka. Pri *Velikonočnih sonetih* je zanimivo zlasti to, da se je zanje v pismih ohranil pravi pravcati zarodek v prozi. Pri pesmi *Pojdem na prejo* preseneča doslej neznana češka folklorna slika, ki je pesniku rabila za predlogo. *Orientalški sonet* pa bi brez podatkov v pismih sploh visel v zraku in bi ga šteli za zapoznel primer tujih literarnih pobud. Zato sodim, da mora interpretacija pesniškega besedila, če hoče biti objektivna in avtentična, sloneti tudi na zanesljivih oporiščih, kakršna so avtorjeva pisma, če le-ta seveda obstajajo in če vsebujejo takšne podatke. Interpretacija, ki bi v takšnih primerih slonela zgolj na pesniškem besedilu, bi bila prepričana razlagalčevi intuiciji, a tudi subjektivnosti ali celó samovolji.

SUMMARY

Oton Župančič wrote his poems *Velikonočni soneti*, *Orientalški soneti* and *Pojdem na prejo* at three different periods of time and they are rather different in their execution. They can be understood better and explained more correctly by the aid of Župančič's letters to Miss Berta Vajdič. These letters help us to determine not only the time and the place, but also the particular circumstances and the concrete mood and the feelings of love which brought the poems about. The most interesting detail concerning the *Velikonočni soneti* is a prose fragment preserved in the letters: it is in many ways reminiscent of, or even identical with, the sonnet cycle. A surprising detail concerning the *Pojdem na prejo* is a Czech folkloric picture postcard, which served as a motive for Župančič's song. But for the information in the letters, the *Orientalški sonet* would hang in mid-air and would at best be considered a case of belated foreign literary influence. A poet's private letters, inasmuch as they contain relevant data, can therefore be a valuable foothold for the surest possible interpretation of his poems.